

ІСТОРИОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Тетяна БРОСЛАВСЬКА

*аспірантка кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ РОСІЙСЬКИХ ОКУПАЦІЙНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ПРАВОБЕРЕЖНОЮ УКРАЇНОЮ З КІНЦЯ XVIII–XIX СТ.

Із здобуттям Україною незалежності нових обертів набрало дослідження проблем управління правобережними губерніями російської імперії в кінці XVIII – XIX ст. Використовуючи хронологічно-проблемний спосіб викладення матеріалу, В. Шандра у своїй монографії зробила ряд корисних узагальнень і висновків [11]. Вона зазначила, що «на місцеві адміністративні установи покладалося завдання проведення інкорпораційних процесів у новоприєднаних губерніях та інтегрування їх в загальноросійські адміністративно-політичні структури» [11, с. 59].

Питання паралельного співіснування в правобережних губерніях норм російського і польського законодавства впродовж кількох десятиліть XIX ст. вивчали А. Філіпчук і А. Задорожнюк [10]. Історики наводять ряд причин, які не дозволили імперській владі скасувати чинність Литовського статуту відразу після поділів Речі Посполитої.

Н. Мацко вивчила економічні наслідки присутності російських військових формувань у Правобережній Україні для місцевого населення [7, с.193–201]. За її словами, вкрай негативно на фінансово-матеріальне становище жителів впливали «рекрутчина, необхідність постійного квартирування та продовольчого забезпечення особового складу регулярних команд, надання підвод, виділення сінокосів і луків, місць для тренувань і маневрів, будівництво військових споруд». Однак російська влада була зацікавлена у присутності на Правобережжі потужного військового контингенту, який сприяв запровадженню нової системи управління та її підтриманню [7, с.198].

В. Венгерська, вивчаючи історію кредитних установ, звернула увагу на специфічну рису Правобережної України у досліджуваній період. В цьому регіоні значне місце в економічних відносинах займали поляки, які були найбільшими землевласниками, та євреї – підприємцями і банкірами [4, с. 164].

У своєму дослідженні Ю. Поліщук вказує на те, що більшість державних законів і розпоряджень, які стосувалися життя єврейського населення, були спрямовані на обмеження сфери їх економічної діяльності навіть в межах «смуги осілости». За його словами, «в суспільстві активно культивувалася думка, що торговельно-посередницька діяльність євреїв є шкідливою, спрямованою проти корінного населення». Резюмуючи викладені факти, історик доводить, що торговельна активність євреїв навпаки сприяла розвитку промислового виробництва, активізації торгівлі, зниженню цін на товари та стимулювала розвиток товарного виробництва у сільському господарстві [9].

Аналізуючи соціально-економічну складову етнічної політики в Російській імперії, Ю. Поліщук описав заходи самодержавства щодо послаблення позицій польської шляхти у Правобережній Україні. Він зазначив, що казенна палата була одним із інструментів, які влада використала для декласації польської шляхти [9, с. 145].

Питання діяльності казенних палат широко вивчали О. Головка, В. Жвалюк та В. Орлик. Дослідження податкової політики Російської імперії в Україні В. Орлик представив у фундаментальній монографії [114]. Історик охарактеризував фіскальну складову інкорпораційних процесів імперії. Він

вивчив суб'єктів і об'єктів податкової політики держави. Аналізуючи роботу казенних палат і повітових казначейств, В. Орлик визначив їх структуру, штатний розпис і повноваження [8, с. 160, 330]. В. Орлик, зокрема, охарактеризував повноваження Казенної палати, описав її структуру і чиновницький апарат. Автор справедливо зауважив, що «у досліджуваній період усе фінансове управління губерній зосереджувалося у казенній палаті» [8, с. 69].

У своєму дослідженні В. Жвалюк на основі значного статистичного і наукового матеріалу здійснив аналітично-узагальнюючий огляд податкових органів Російської імперії в Україні [5]. Розглядаючи діяльність відділень казенних палат і роботу податкових інспекторів у другій половині XIX – на початку XX ст., він звернув увагу на питання комплектування і освітніх критеріїв добору службовців відомства міністерства фінансів; фаховий підготовці податкових інспекторів та їх помічників [5, с. 95].

Професор М. Бармак у своїй монографії зазначив, що встановлення відомчих відносин між центральними і місцевими установами сприяло перетворенню казенної палати в місцевий орган міністерства фінансів [1]. Фактично казенна палата стала тим інструментом, за допомогою якого влада виконувала увесь комплекс господарсько-фінансових повноважень. У монографії, присвяченій імперським владним інституціям у Правобережній Україні, М. Бармак торкнувся проблеми фінансового контролю і змін в роботі Казенної палати, що мали місце в період правління Павла I [1, с. 119, 120]. Діяльність досліджуваної установи в цей час слабо висвітлена в історіографії, тому дана інформація має значну наукову цінність.

Ефективність роботи органів державної влади і установ на місцях значно залежить від якісних характеристик чиновницького апарату. Аналіз наукових праць, в яких узагальнені особливі риси службовців, тенденції та фактори, що мали вплив на їх діяльність у досліджуваній період, допоміг розкрити питання про кадровий склад Волинської казенної палати. М. Бармак також вивчав проблеми російської системи державної служби на українських землях в досліджуваній період [1].

О. Маркевич, аналізуючи механізми призначення керівників Казенної палати у першій третині XIX ст., констатує, що «принципами вибору чиновників були родинні зв'язки, особисті симпатії начальника губернії» [6, с. 125]. А за таких умов професійні якості призначуваних віце-губернаторів відходили на другий план. Крім того, О. Маркевич, шукаючи відповідь на питання, чому жоден віце-губернатор у Волинській губернії не зайняв посаду губернатора, приходять до висновку, що значне їх число було поляками, а дехто за час служби обростав дружніми зв'язками з місцевою шляхтою. Це, в свою чергу, викликало недовіру з боку верховної влади, яка апріорі сумнівалася у їх лояльності на посаді губернатора [6, с. 129].

Вагомий внесок у дослідження історії Правобережної України імперського періоду здійснив Д. Бовуа, зокрема фундаментальна праця про складні взаємовідносини російської влади, польської шляхти і місцевого населення [2]. Д. Бовуа зауважив, що царську владу дратувала загальна пасивність польського дворянства у відношенні цивільної і військової служби. Укази від 12 серпня 1835 р. і від 23 січня 1837 р. покликані були спонукати шляхту до активних дій, але ці акти не дали бажаних результатів [3, с. 519, 539].

Отже, аналіз історіографії свідчить про інтерес і плідну наукову працю істориків у висвітленні економічних, фінансових і фіскальних проблем в Російській імперії, які склали історичні умови діяльності російських окупаційних органів влади Правобережною Україною з кінця XVIII – XIX ст.

Учені приділили значну увагу вивченню питань щодо комплектування чиновницького складу губернських установ. В проаналізованих наукових працях висвітлені питання правового врегулювання цивільної служби, її становий характер, вектори державної політики стосовно призначення на відповідальні посади представників національних меншин тощо.

Список використаних джерел

1. Бармак М. В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець ХУІІІ – перша половина ХІХ ст.). Тернопіль: Видавництво Астон, 2007. 512 с.
2. Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні 1793–1830 рр. [пер. з французької З. Борисюк]. Львів: Кальварія, 2007. 296 с.
3. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак, ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863). К.: ІНТЕЛ, 1996. 416 с.
4. Венгерська В. О. Розвиток кредитно-банківської системи на Правобережній Україні у другій половині ХІХ ст.: дис... канд. іст. наук: Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Житомир, 1998. 196 с.
5. Жвалюк В. Р. Податкові органи Російської імперії в Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: Організаційно-правові засади діяльності: монографія. К.: Атіка, 2001. 176 с.
6. Маркевич О. В. Організація управління Волинською губернією наприкінці ХVІІІ – 60-ті рр. ХІХ ст.: дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.01. Житомир, 2012. 272 с.
7. Мацко Н. С. Імперські військові формування на Правобережній Україні та пов'язані з ними повинності (кінець ХVІІІ – ХІХ ст.). *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2010. № 19 (206), жовтень. С. 193–201.
8. Орлик В. М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період. Кіровоград: Імекс ЛТД, 2007. 631 с.
9. Поліщук Ю. М. Національні меншини Правобережжя України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 432 с.
10. Філінюк А. Г. Правобережна Україна наприкінці ХУІІІ – на початку ХІХ століття: тенденції розвитку і соціальні трансформації: монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. 728 с.
11. Шандра В. С. Генерал-губернаторства в Україні: ХІХ – початок ХХ ст. Ін-т історії України НАН України. К., 2005. 426 с.